

Філософія

УДК 141.5:123.1

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.16716373>

Проблема свободи волі у античності та середньовіччі: історико-філософський дискурс

Ворон Оксана Петрівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії

Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-8313-8392>

Ворон Олена Петрівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії

Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-5418-5296>

Прийнято: 16.07.2025 | Опубліковано: 31.07.2025

***Анотація.** Стаття присвячена свободі волі як одній із фундаментальних цінностей людини. Питання свободи завжди займало центральне місце у історико-філософській думці та привертало увагу відомих мислителів і політичних діячів. Особливе значення для розуміння категорії «свобода» становить епоха античності та середньовіччя, у яких відбувається закладання розуміння концепту «свобода», що вплинуло на його подальшу еволюцію в історико-філософській думці. Метою статті є комплексне осмислення еволюції уявлень про свободу волі в межах античної та середньовічної філософської думки. Автор прагне простежити, як*

трансформувалися поняття свободи волі під впливом змін у метафізичних, етичних і релігійних уявленнях, та яким чином ці зміни відображалися у філософських системах окресленого періоду. Особлива увага приділяється порівняльному аналізу античного раціоналізму та християнської теології щодо проблеми людської волі, моральної відповідальності та зумовленості дій. Методологічну основу дослідження становлять історико-філософський, герменевтичний та компаративний методи, що дозволяють розглядати поняття свободи волі у широкому культурному та інтелектуальному контексті. Аналіз джерел охоплює праці найвідоміших представників усіх періодів античної філософії, а також апологетів християнства та середньовічних схоластів. У результаті дослідження виявлено, що в античності свобода волі розглядалася переважно у межах космічного порядку і раціональної природи людини, де зумовленість вчинків гармонізувалася з внутрішньою згодою суб'єкта. У середньовіччі ж проблема свободи волі набуває онтологічного та теологічного виміру, де вона трактується у взаємозв'язку з божественним провидінням, гріхопадінням і благодаттю.

У висновках підкреслюється, що проблема свободи волі є однією із центральних у філософії античності та середньовіччя. У античних мислителів вона спирається на раціональні та натуралістичні передумови, а в середньовіччі отримує теологічне наповнення. Підсумовано, що формування концепту «свобода» тісно пов'язане з давньогрецькою філософською думкою. Доведено, що саме у античних мислителів це поняття набуває не лише політичного чи правового виміру, але й філософського. Підсумовано, що трактування свободи волі середньовічною філософією ґрунтується на синтезі релігійного і античного світорозуміння. Проблема співвідношення божественної благодаті та свободи вибору стає однією із провідних тем середньовічної історико-філософської думки. Дослідження вказує на

актуальність цієї проблеми у філософській традиції та її значимість для сучасної антропології, етики, історії європейської ментальності та філософії права.

Ключові слова: свобода, свобода волі, античність, середньовіччя, вибір, відповідальність.

The problem of free will in antiquity and the Middle Ages: historical and philosophical discourse

Oksana Voron,

Candidate of historical sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Rivne State Humanitarian University, Rivne, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-8313-8392>

Olena Voron,

Candidate of historical sciences, associate professor, Associate professor of the Department of World History, Rivne State Humanitarian University, Rivne, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5418-5296>

Abstract. *The article is devoted to the concept of free will as one of the fundamental human values. The question of freedom has always occupied a central place in historical and philosophical thought and has attracted the attention of renowned thinkers and political figures. The epochs of Antiquity and the Middle Ages are particularly significant for understanding the category of «freedom» as they laid the foundation for the concept's development and its subsequent evolution in philosophical discourse. The aim of this article is to provide a comprehensive understanding of the evolution of ideas about free will within the framework of ancient and medieval philosophical thought. The author seeks to trace how the*

notion of free will was transformed under the influence of changes in metaphysical, ethical, and religious views, and how these changes were reflected in the philosophical systems of the corresponding periods. Special attention is given to a comparative analysis of ancient rationalism and Christian theology regarding the issues of human will, moral responsibility, and determinism. The methodological foundation of the study includes historical-philosophical, hermeneutic, and comparative methods, which make it possible to examine the concept of free will in a broad cultural and intellectual context. The source analysis covers the works of the most prominent representatives of all periods of ancient philosophy, as well as Christian apologists and medieval scholastics. The study reveals that in Antiquity, free will was primarily considered within the framework of cosmic order and the rational nature of the human being, where determinism was harmonized with the inner consent of the subject. In the Middle Ages, the problem of free will acquired ontological and theological dimensions, interpreted in relation to divine providence, original sin, and grace.

The conclusion emphasizes that the problem of free will is one of the central issues in both ancient and medieval philosophy. In ancient thought, it relies on rational and naturalistic premises, whereas in the Middle Ages it gains theological significance. It is concluded that the formation of the concept of «freedom» is closely tied to ancient Greek philosophical thought. It is shown that it was in ancient philosophy that this concept acquired not only political or legal but also philosophical dimensions. The interpretation of free will in medieval philosophy is based on a synthesis of religious and ancient worldviews. The tension between divine grace and free choice becomes one of the leading themes in medieval philosophical thought. The study highlights the relevance of this problem in the philosophical tradition and its importance for contemporary anthropology, ethics, the history of European mentality, and philosophy of law.

Keywords: *freedom, free will, Antiquity, Middle Ages, choice, responsibility.*

Постановка проблеми. Свобода є однією із фундаментальних цінностей людини, яка сьогодні проголошується у конституціях держав, що обрали демократичний шлях розвитку. Не випадково питання свободи завжди займало центральне місце у історико-філософській думці та привертало увагу відомих мислителів і політичних діячів. У історії філософії можна виокремити чимало підходів до розуміння свободи та її основних характеристик. Така різноманітність пояснюється тим, що свобода є багатовимірним феноменом, який належить до універсальних понять та немає однозначного визначення. Особливе значення для розуміння категорії «свобода» становить епоха античності та середньовіччя, де, власне, відбувається закладання розуміння концепту «свобода», що вплинуло на його подальшу еволюцію в історико-філософській думці. Посилює інтерес до розгляду обраного аспекту дослідження і російсько-українська війна. Сутність та цінність свободи, в умовах війни, набули ще виразнішого звучання, привернувши увагу до цієї теми не лише науковців, але й кожного свідомого українця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема свободи неодноразово порушувалась у наукових напрацюваннях філософів, істориків та правознавців. Серед українських науковців, роботи яких присвячені означеній вище проблемі, слід згадати Т. Мургу [11, 12], В. Денисенка та І. Остапця [6], О. Поцюрка [15], С. Кисельова [10]. У своїх наукових публікаціях вони зосередились на дослідженні свободи як одного з провідних концептів філософського дискурсу. Варта уваги і монографія В. Савченка [16]. Попри те, що його дослідження присвячене теоретичним і практичним проблемам свободи волі в цивільному праві, все ж таки автор побіжно зупиняється на розкритті проблеми становлення свободи волі у античності та середньовіччі. Історико-філософський аналіз свободи волі як генези розуміння права дозволив В. Савченку відслідкувати зміни детермінації та парадигми розуміння свободи волі у різні історичні періоди та її вплив на право. Яценко

О. [17] аргументує, що свобода волі є найвищою цінністю людської суб'єктивності й водночас причиною принципової невизначеності інтелектуальних пошуків. Свободу вибору вищезгаданий автор вважає однією із фундаментальних підвалин середньовічної світоглядної установки. Також слід згадати «Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей» [8]. Цінність становить те, що до словника увійшли статті українських філософів-науковців: А. Баумейстера, О. Хоми, В. Єрмоленка. Зокрема А. Баумейстер зупиняється на розгляді свободи волі, охоплюючи розвиток головних значень концепту «свобода» в античності та середньовіччя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Упродовж останніх років активізувались наукові дослідження, присвячені проблемі свободи волі. Однак, незважаючи на наявність фахових напрацювань, у сучасній українській історіографії немає комплексного історико-філософського дослідження генези та еволюції категорії «свобода» у античному та середньовічному суспільстві. Зокрема фокусувалась увага на трансформації поняття свободи волі під впливом змін у метафізичних, етичних і релігійних уявленнях, та яким чином ці зміни відображалися у філософських системах окресленого періоду. Потреба постає в уточненні та здійсненні аналізу античного раціоналізму та християнської теології щодо проблеми людської волі, моральної відповідальності та зумовленості дій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний теоретичний аналіз поняття свобода волі у історико-філософському дискурсі. Завдання: на основі порівняльного аналізу розкрити сутність та простежити еволюцію концепту «свобода волі» у період античності та середньовіччя; простежити генезу концепту «свобода» в античній філософській традиції; простежити трансформацію концепту «свобода» у працях середньовічних мислителів; з'ясувати сутність проблеми

співвідношення Божественної благодаті та свободи волі в середньовічній схоластиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення концепту «свобода» пов'язують із давньогрецькою філософською спадщиною. Поняття свобода отримує у античних мислителів політичного, правового та етичного виміру, трансформувавшись згодом у філософську категорію. У класичних метафізичних системах цей концепт набуває такого значення, як робити вибір та усвідомлювати відповідальність за прийняті рішення.

Уявлення про свободу беруть початок із давньогрецької міфології, у якій формуються первісне уявлення про визначеність людської долі, ідеї фаталізму та перспективи свободи людини. Варто зауважити і те, що у давньогрецькому полісі свобода громадянина передбачала не лише наявність прав, але й виконання громадських обов'язків. Вона сприймалась як природний стан, спадковий привілей, що відрізняв громадянина від метеків і рабів. Тобто, як бачимо, свобода у античній Греції виступала як антитеза рабству, кабалі чи неволі. Зі здобуттям свободи, людина отримувала чотири права. Передусім це, звісно, правовий статус захищеного члена спільноти, імунітет від незаконного переслідування, право займатися тим, чим вона бажає, а також право вільного переміщення. Однак, дихотомія свобода/рабство, що покладена в основу політичного аспекту античної свободи, не виправдала себе через свою штучність та недієвість.

Доречно також зауважити, що утвердження свободи в давніх греків перш за все пов'язувалось із перемогою над іншими. Передусім таке визначення стосувалось воїнів, які відчували себе вільними лише тоді, коли перемагали у змаганнях чи військових (бойових) зіткненнях, утверджуючи цим власну свободу. Ця первісна настанова давніх греків яскраво відображена у вислові Геракліта: «Війна (*πόλεμος*) – батько всього і всього цар: одних вона

зробила богами, інших – людьми; одних вона зробила рабами, інших – вільними (*ἐλευθέρους*)» [12, с. 79].

Із виникненням школи софістів, котрі протиставляли полісній свободі внутрішню свободу індивіда, увага починає фокусуватись на свободі особистості. Наприклад, опонент Сократа за платонівським діалогом «Горгій», Калікл, свободу розглядає як можливість задоволення «сильною особистістю» будь-яких своїх бажань. А стриманість і справедливість називає вуздечкою, яку натовп слабких людей намагається накинути на «сильну особистість». Натомість, Сократ мав протилежні міркування щодо визначення свободи, яка у його вченні набуває етичного виміру. Для нього свобода – це, передусім, влада над вадами, що долає рабство людини перед власними егоїстичними бажаннями та негідними прагненнями. Посилаючись на розповіді Ксенофонта та Платона, можна припустити, що їх вчитель розумів свободу людини як владу над самим собою, самоконтроль. Зокрема, Платон у «Горгії» зауважує, що Сократ протиставляє софістичній *αὐτεξουσιότης* «стриманість, вміння володіти собою, бути господарем своїх насолод і бажань» [13, с. 212].

Дещо ширшого тлумачення термін свобода набуває у філософських творах Платона. Надаючи свободі соціально-правового значення, античний мислитель починає сприймати цю категорію як чесноту громадянина, заявляючи, що «лише вільна людина панує над своїми емоціями» [14, с. 201]. Виходячи із філософського вчення Платона, найважливішим звільненням, проголошується звільнення душі від тіла, в якому душа перебуває в «рабстві». Однак, згодом у філософській спадщині Платона з'являється негативна оцінка свободи, викликана «непомірною свободою демосу». Такі трансформації у сприйнятті мислителя, зумовлені, зокрема, несправедливим засудженням до страти його вчителя – Сократа. Платон наголошував: «свобода досягла такої міри, що навіть собаки, коні і віслюки, сповнені свободи, відмовляються

коритись людині [20, с. 169]». Негативне визначення свободи заходимо, наприклад, у «Законах» Платона, де він пропонує введення значних обмежень індивідуальних свобод. Філософ переконаний, що у державі повинні бути правителі й підлеглі, «благородні» повинні управляти «неблагородними», раби – підкорятись своїм панам, слабкий – сильному, недосвідчений – мудрому [20, с. 96]. Проте, застерігає Платон: «як підкорення, так і свобода, якщо вони переходять межі, є величезним злом, належною ж мірою це – велике благо: рабське підкорення богам нормальне, людям же – ненормальне. Для розумних людей закон – Бог, для нерозумних – задоволення...» [10, с. 18]. Зрештою ступінь свободи в ідеальному полісі мислитель пов'язує із дотриманням людиною моральних чеснот, відповідно до свого соціального статусу.

Думка про взаємозв'язок моральних чеснот і соціального статусу («вільний громадянин»), знайшла свій подальший розвиток у вченні Аристотеля. Уособленням свободи для вільних громадян, на думку філософа, є поліс, у якому вони повинні бути активними учасниками політичного життя. При цьому він підкреслював, що чесноти притаманні лише вільним еллінам. Ключову роль у процесі реалізації вільного вибору, переконаний Аристотель, відіграє розум людини – «справа розуму – чинити так чи інакше». Зокрема, у трактаті «Про душу» Стагирит наголошує, що розум є не лише умовою свободи вибору, а й через мислення контролює самі людські бажання: «Адже люди, які опанували себе, хоч і мають якісь прагнення й бажання, не роблять того, до чого мають прагнення, а співвідносять зі своїм розумом» [16, с. 201]. Важливим є і той факт, що розділяючи ідею фаталізму, античний мислитель не заперечує наявності свободи волі людини (розумних істот), від якої залежить вибір, прийняття рішення щось робити. Бо лише за таких умов людина несе відповідальність за власні вчинки. Однак філософ застерігає, що не завжди прийняття рішення є можливим. Є те, що від нас не залежить, те на

що ми не впливаємо і вплинути не можемо. «Ніхто не приймає рішення про вічне, про космос або про несумірність діаметра й сторони квадрата, – зауважує мислитель, – однак і не щодо всіх без винятку людських справ можна прийняти рішення (наприклад, ніхто із лакедемонян не вирішує, який державний лад був би найкращим для скіфів, бо тут нічого від нас не залежить). А приймаємо ми рішення про те, що залежить від нас і реалізовується через наші вчинки» [3, с. 101-102]. У сферу можливостей людини входить лише те, що відбувається завдяки людині адже саме вона – джерело вчинків. Предмет рішення і предмет вибору – одне й те саме, бо душа людини робить свідомий вибір. І хоча терміну «свобода» мислитель безпосередньо не використовує, однак дослідники філософської спадщини Аристотеля переконані, що йдеться саме про неї, де свобода постає як вибір [6, с. 9]. Таким чином, повертаючись до ідеї взаємозв'язку вільного вибору і розуму, очевидним постає твердження, що ступінь свободи за Аристотелем, визначається ступенем розумності. Відповідно вища свобода належить Богові, котрий ототожнюється ним з Вищим Розумом, меншим ступенем наділені розумні істоти – люди, та й то не всі, а лише ті, що наділені цією здатністю, здебільшого греки та наближені до еллінської культури народи – наприклад македоняни. В природі ж свободи не існує, тут, за Аристотелем, панує необхідність, фатум, Ананке [11, с.50].

Подальша еволюція концепту «свободи» в античності пов'язана із елліністичним періодом. Саме у цю епоху метафізичний аспект свободи стає об'єктом роздумів найвідоміших філософських шкіл. Попри загальну тенденцію відстоювання ідеї фаталізму, набувають популярності школи, яким було притаманно поширення думки про можливість існування свободи людини. У цьому випадку варто зупинитись на двох найвідоміших елліністичних філософських школах – епікурейській та стоїчній. Зауважимо,

що доречність розгляду цих двох філософських систем пов'язана саме з їх протилежним баченням сутності свободи.

Так, апологети людської свободи – епікурейці, намагались подолати домінуючу в античності ідею фаталізму. Засновник цієї школи, якого Цицерон назвав «визволитель, що подарував свободу» – Епікур писав: «Справді, краще вже вірити байкам про богів, ніж коритись долі, вигаданої фізиками, байки дають надію умилювати богів шануванням, в долі ж укладена невблаганна неминучість» [11, с. 51-52]. Проголошуючи атараксію найбажанішим станом мислителя, Епікур закликав досягати, передусім, свободу (звільнення) від богів Еллади, смерті, тривоги та тілесних страждань. Він вважав людину найвищою істотою, вільною від страху перед смертю, яка сміється з долі. Одні події відбуваються унаслідок необхідності, інші – випадково, треті ж залежать від нас. Адже необхідність не підлягає відповідальності, а випадок непостійний, і лише те, що залежить від нас, не підвладне жодному господарю [6, с. 11]. Варто також розуміти і те, що свободу Епікур пов'язує із вибором. І тут однозначно простежується взаємозв'язок з аристотелівською концепцією свідомого вибору (прийнятого рішення). Зрозуміло, що у вченнях обох античних філософів йдеться про вибір, який залежить від людини, тобто вибір серед того, на що вона справді може вплинути.

Щодо стоїцизму, то йому, навпаки, притаманна ідея абсолютної передвизначеності, панування фатуму. Наприклад, відомий римський стоїк Епіктет свободу визначав як наявність в нас совісті, чесності, стійкості, тобто несхильності до пристрастей і непідвладність печалям та страхам [7, с. 37]. Разом із тим, він був переконаний, що вільна людина повинна навчитись бажати і погоджуватись з усім тим, що з нею відбувається за волею Того, Хто керує всім світом» [7, с. 42].

Перехідним етапом до середньовічного, християнського розуміння свободи, вважається неоплатонізм. Зокрема, яскравий представник останнього

напрямку античної філософії Плотин зауважував: «ми називаємо добровільним все те, що робимо без будь-якого примусу і з повним усвідомленням того, що здійснюємо» [21]. Свобода для нього – це узгодженість дій із своєю природою, яка має місце лише у момент, який передує дії. І досягається вона лише відчуженістю від усього зайвого і зовнішнього.

Розглядаючи концепт «свобода» наступної історичної епохи, варто зауважити, що дійсно антична філософія здійснила вагомий вплив на інтерпретацію цього поняття у подальшому, водночас ставши духовним підґрунтям християнської доктрини. Однак, враховуючи те, що середньовічна філософська думка має яскраво виражений релігійний характер, дослідження еволюції концепту «свобода» слід розпочати із аналізу християнських джерел.

Цілісне християнське вчення про свободу, передусім, знаходимо у Святому Письмі, зокрема, в Посланнях апостола Павла, якого часто називають «апостолом свободи». У Посланні до галатів зазначається: «Христос нас визволив на те, щоб ми були свободні. Тож стійте і під кормигу рабства не піддавайтеся знову» (Гал 5:1-6). Так свобода починає набувати нової семантики. Ідея звільнення у Богові знаходить своє вираження у найвідомішому біблійному вислові: «Нема юдея ані грека, нема невільника ні вільного, немає ні чоловіка ані жінки, бо всі ви одно у Христі Ісусі» (Гал. 3:28). Тобто, якщо античність здебільшого свободу узалежнює соціальним станом людини чи її походженням, то середньовічна теологія національні, соціальні та навіть статеві відмінності у питаннях «християнського визволення» стирає. Також вартий уваги і той фактор, що у апостольському розумінні свобода, насамперед, передбачає духовне звільнення – позбавлення рабської залежності душі від тілесних бажань. У посланні апостола Павла, зокрема, міститься заклик до галатів: ««Ви бо, брати, покликані до свободи, тільки не використовуйте свободу як привід до плоті, а любов'ю служіть один одному» (Гал 5:13). І тут яскраво прочитується ідея християнської турботливої,

жертвовної любові, як шляху подолання гріховності–несвободи. Як слушно зауважує дослідниця Т. Мурга, у християнстві відбувається своєрідна інтеріоризація свободи. Від вимоги до зовнішнього звільнення у середньовіччі відбувається перехід до розуміння свободи як внутрішнього стану людини, яка постійно бореться з гріхом – джерелом зла та рабства [11, с. 67].

Свобода у середньовічному християнському вченні – це свідомий і добровільний вибір людиною Бога. Людина отримала здатність обирати і через правильний вибір перейти до справжньої свободи. Лише свідомо й добровільно обираючи Бога, людина стає цілковито вільною. Середньовічна теологія переконувала, що через гріх прародичів людина втратила повноту свободи, стала схильною до вибору зла. Тому християнська свобода – це, передусім, свобода від гріха та всього, що поневолює людину, робить її залежною від зовнішніх і внутрішніх примусів. Водночас така свобода є свободою до служіння Богові та ближньому в любові [9, с. 280].

Зупиняючись на аналізі концепту «свобода» у середньовічній історико-філософській думці, варто розпочати із полеміки найвідоміших мислителів-отців церкви. Роздуми над ключовими християнськими догмами IV-VII ст. максимально сфокусували увагу на проблемі свободи волі. Особливий внесок у розуміння цієї філософської категорії зробив Августин Блаженний. Цей представник латинської патристики формує оригінальне бачення свободи волі людини, пов'язуючи її із первородним гріхом та божественним передвизначенням. Спираючись, що у даному випадку цілком зрозуміло, на Біблію як священне джерело християн, гіппонському єпископу вдалось надати свободі волі оригінальної авторської теолого-філософської інтерпретації, яка постійно видозмінювалась упродовж життя середньовічного мислителя.

У творі «Про свободу вибору» («De libero arbitrio») Аврелій Августин стверджує, що божественне передзнання не тільки не виключає, але й не обмежує свободу волі. Вона дарується людині Богом. І лише нерозумний вибір

людини перетворює її на джерело гріха і зла. Незважаючи на те, що Богові відоме майбутнє, людина завжди грішить добровільно. Це вибір людини, а не божественне передвизначення [22].

Подальші роздуми Августина, після 395 року, над проблемою свободи волі дещо видозмінюються. У своїх наступних працях, написаних 411-429 роках, мислитель стверджує, що свободу вибору людина мала лише до гріхопадіння, при цьому її вибір завжди був спрямований на користь Бога і добра. З первородним гріхом люди втратили свободу вибору. В одному з останніх своїх творів – «Про благодать та вільний вибір» («De gratia et libero arbitrio»), написаному 427-428 роках, Августин протиставляє свободу волі вірі у всемогутність Божої благодаті: «Коли захищаєш свободу волі, то здається, що заперечуєш благодать Богу, а коли стверджуєш благодать, то здається, що скасовуєш свободу» [11, с. 72]. Божа благодать у Августина виступає зовнішнім невблаганним і суворим законом, фатумом, що очевидно, складно поєднується із свободою волі. На думку сучасного дослідника О. Поцюрко, найбільша помилка Аврелія Августина була у його переоцінці ролі благодаті в християнському житті та недооцінені ролі свободи волі. Августин зрештою стверджує, що спасіння людини практично не залежить від її власних зусиль, а свобода волі, залишки якої існують і після гріхопадіння, призводить без божественного втручання лише до гріха. Слушним є також припущення вищезгаданого дослідника про те, що чого б не робила людина, скільки б вона морально не вдосконалювалась, вона не може вплинути на визначену їй долю – бути спасенною чи приреченою [15, с. 149]. Попри суперечливість міркувань Августина, незаперечним лишається той факт, що цей середньовічний мислитель завжди відстоював свободу волі людини, визнавав її вільною і водночас морально відповідальною за власні вчинки. Адже свобода волі, жодним чином, не розглядається Августином як можливість робити все що завгодно, вона не тотожна сваволі. Не означає вона

і безмежність творчих можливостей людини. Навпаки, свободу волі християнський теолог пов'язує із виконанням Божих настанов.

Середньовічна схоластика можливість свободи пов'язує з ідеєю про справедливість та всеосяжність Божої благодаті. Зокрема, Северин Боецій робить спробу узгодити свободу волі людини з існуванням Божественного передбачення. Особливість його міркувань полягає у тому, що він припускає наявність у всесвіті Фортуни та справедливої відплати за усі вчинки людини. Один із перших схоластів підсумовує, що існує закон божественного передзнання усього минулого, теперішнього і майбутнього, якого неможливо уникнути, хоча за людиною зберігається можливість змінити свої дії на підставі власної волі. Бог лише вираховує варіанти, людина ж робить остаточний вибір [5, с. 56]. Нового звучання, полеміка навколо проблеми свободи волі людини, набуває у XI столітті. Доволі новаторськими щодо цього питання є погляди П'єра Абеляра, котрий відходить від традиційних міркувань середньовічних отців церкви. Передусім це стосувалось його переконання у тому, що первородний гріх не може завадити людині здійснити свободу вибору. Саме розуміння гріха як вольового акту, зміщує акценти розуміння свободи до її внутрішнього виміру. Відмінним від традиційних середньовічних уявлень було і те, що свобода волі у нього поєднується з вірою у божественну предестинацію [11, с. 87]. Варто також згадати Бернарда Клервоського, котрого сучасні дослідники розглядають як антагоніста П. Абеляра. У творах, присвячених свободі волі («Про благодать та вільний вибір» («De gratia et libera arbitrio»)) середньовічний містик доводить, що людина не підпорядковується безумовній необхідності божественного передвизначення. Стверджує, французький монах-цистеріанець і те, що з «обраних» знімається тягар первородного гріха.

Важливе значення для розуміння свободи волі становить філософська спадщина Т. Аквінського. Синтезуючи напрацювання античних мислителів,

особливо філософії Аристотеля, середньовічний схоласт проголошує, що «людина наділена свободою волі». При цьому основою свободи для нього є ніщо інше, як розум: «оскільки людина є розумною, то необхідно, щоб вона мала свободу волі». Свобода людини, переконаний Т. Аквінський, визначається природним прагненням до «Вищого Блага» і полягає у постійному виборі між частковими благами в аспекті їх відповідності «Вищому Благу». Сама ж думка про те, що людина, начебто, не має права приймати рішення, за його міркуваннями, суперечить сутності Бога і природі людини. Людина навіть вільна відмовитись від благодаті, яка дарована їй Богом [19, с. 46]. Ключовим у його баченні свободи волі є також і те, що акт вільної волі, полягає передусім у можливості робити вибір. Рішення про вибір, звісно ж за його філософією, людина приймає на основі акту розуму. Тома Аквінський вважає справу вибору спільною для розуму і волі. Розум спонукає волю до дії, визначаючи цілі, а воля, у свою чергу, керує розумом, надаючи йому можливість приймати рішення. У процесі здійснення вибору людина може бути відносно невільною, оскільки вона схильна до пристрастей, але сам акт вибору, безумовно, є вільним [23]. Теолог наполягав на тому, що свободу волі потрібно визнавати, адже без неї зникає відповідальність людини за власні вчинки. А це може стати причиною перекладання на Бога відповідальності за існування зла. Наявність же свободи вибору – дозволяє людині обирати між добром і злом. Інтерпретація Т. Аквінським свободи волі згодом стала своєрідним «credo» теології одного із найбільших і найвпливовіших католицьких орденів – домініканського. А дилема співвідношення божественної благодаті та свободи вибору стає найдискусійною у наступних століттях. Зрештою проблема свободи волі людини виходить за межі проблеми вільного вибору і залежності від Божої благодаті чи передвизначення.

Висновки і подальші перспективи в цьому напрямку. На основі проведеного дослідження можна підсумувати, що формування концепту «свобода» тісно пов'язане з давньогрецькою філософською думкою. Саме у античних мислителів це поняття набуває не лише політичного чи правового виміру, але й філософського. Трансформувавшись у філософську категорію, свобода починає ототожнюватись із правом робити вибір та усвідомлювати відповідальність за нього. Яскраво вираженим є також прагнення античних мислителів узгодити природну передвизначеність із свободою волі людини, що спирається на її розум. Трактатування ж свободи волі у середньовічній філософії ґрунтується на синтезі релігійного і античного світорозуміння. Спираючись на античну спадщину та християнську догматику, концепт «свободи» починає пов'язуватись із подоланням людської гріховності як прояву «не свободи». Так, проблема співвідношення божественної благодаті та свободи вибору стає однією із провідних тем середньовічної історико-філософської думки. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у конструктивному аналізі поглядів провідних представників античної та середньовічної історико-філософської думки щодо проблеми свободи та видозміні цього концепту в наступних епохах.

Список використаних джерел

1. Августин Аврелій: в 6 томах. Київ: Видавничий відділ УПЦ КП, 2012-2013. Т. 3-4. Про Місто Боже. 600 с.
2. Августин Блаженний Сповідь. Львів: Свічадо, 2021. 356 с.
3. Арістотель Нікомахова етика. Київ: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
4. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту. Київ: Вид. від. УПЦ КП, 2007. 1416 с.
5. Боецій Северин Розрада від Філософії. Київ: Основи, 2002. 146 с.

6. Денисенко В., Остапець І., Привалов Ю. Свобода як цивілізаційний принцип. Київ-Львів: Ліга-Прес, 2016. 232 с.
7. Епиктет. Книга Роздуми. У чому наше благо? Вибрані думки римського філософа. Київ: Адронум, 2021. 188 с.
8. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / за ред. Б. Кассен, К. Сігов. Київ: Дух і Літера, 2024. Том 5. 496 с.
9. Катехизм. Львів: Свідчадо, 2012. 344 с.
10. Кисельов С. Проблема свободи у спадщині Платона. Наукові записки НаУКМА. Серія: Політичні науки. 2008. С. 14-18.
11. Мурга Т. Концепт «свобода» в західній філософсько-теологічній традиції: дис. ... канд. філософ. наук. Вінниця, 2021. 220 с.
12. Мурга Т. Метафізичний, політичний та етичний аспекти поняття «свобода» в античній філософії. Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. 2020. № 2. С. 78-82.
13. Платон. Горгій. Діалоги. Київ: Основи, 1999. 395 с.
14. Платон. Держава. Київ: Апріорі, 2021. 464 с.
15. Поцюрко О. Моральне зло і свобода волі людини (Августин і Пелагій). Людинознавчі студії: Зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2004. Вип. 10. Філософія. С. 147-158.
16. Савченко В. Свобода волі в цивільному праві: монографія. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. 466 с.
17. Яценко О. Суб'єктивність та соціальність у метафізиці волі середньовічної культури. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. Вип. 28. С. 33-39. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i28.944>
18. Aristotle Prior Analytics. London: Hackett Publishing Company, 1989. 296 p.

19. Mike Yu. Social teachings of the Catholic Church. Experience of historical analysis. Rome; Lublin, 1994. 217 p.
20. Plato The Laws. New York; London: New York University Press, 2005. 592 p.
21. Select works of Plotinus. Walsh Philosophy Collection. URL: <https://ia800200.us.archive.org/25/items/selectworksofplo00plotuoft/selectworksofplo00plotuoft.pdf> (дата звернення: 11.06.2025).
22. Sv. Augustine On free choice of the will. URL: <https://archive.org/details/onfreechoiceofwi00augu/page/n1/mode/2up?view=theater> (дата звернення: 1.02.2025).
23. Thomas Aquinas The Summa Theologica. URL: https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf (дата звернення: 14.05.2025).